

MAVZU: DIDAKTIK ASARLARNING BADIY ADABIYOTDAGI O'RNI.

Urganch Ranch texnologiya universiteti talabasi
O'ktamboyeva Guli

ANNOTATSIYA: Didaktik asarlar badiiy adabiyotning muhim turlaridan biri bo'lib, ular o'quvchiga axloqiy, ma'rifiy va hayotiy saboqlarni yetkazish vazifasini bajaradi. Ushbu asarlar nafaqat axloqiy-ta'limiy g'oyalarni o'zida mujassam etadi, balki badiiy tasvir vositalari orqali o'quvchini o'ziga jalb etadi. Ushbu maqolada didaktik asarlarning badiiy adabiyotdagi o'rne, ularning rivojlanish tarixi, asosiy xususiyatlari va zamonaviy adabiyotga ta'siri tahlil qilinadi

Kalit so'zlar: Didaktik asarlar, badiiy adabiyot, axloqiy-ta'limiy g'oyalar, hikmatli so'zlar, pand-nasihat, ma'rifat, zamonaviy adabiyot.

Didaktika sohasida birinchi asar yaratgan olim XVII asrning chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670). O'zining mashhur asari «Buyuk didaktika» (1632y yozilgan, 1975y o'zbek tilga tarjima qilingan) sida o'qitish va tarbiya Jarayonlari, o'qitishning yo'llari va didaktik printsiplar maktabda ta'lim-tarbiya Ishlarini tashkil qilish kabi masalalarni ishlab chiqdi.

Markaziy Osiyo allomalari merosida ham didaktika sohasida yaratilgan bir qancha asarlarda ta'lim qoidalari, ta'limni tashkil etish, unda o'qituvchining roli kabi masalalar bayon etilgan Abu Ali ibn Sinoning (980-1037) «Tadbiri manozil», Abu Nasr Farobiyning «Ilmlarning kelib chiqishi to'g'risida», «Sharxlar», «Evklid kitobining muqaddimasiga sharxlar», «Hikmat asoslari» kabi bir qator asarlarida, Burhoniddin Marg'iloniynng (1150-1187) «Ilmgga kirishuvchi uchun birinchi asos» kabi asarlari shular jumlasidan.

Adabiyot insoniyat tafakkuri va ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki o'quvchini tarbiyalash, unga hayotiy tajriba va axloqiy saboqlar berish vazifasini ham bajaradi. Shu nuqtayi nazardan, didaktik asarlar badiiy adabiyotning muhim turlaridan biri sifatida alohida o'rin tutadi. Ular asosan pandnasihat, ibratli hikoyatlar, hikmatli so'zlar va hayotiy tajribalarga asoslangan bo'lib, o'quvchiga ezgulik, adolat, insonparvarlik kabi fazilatlarni singdirishga xizmat qiladi.

Didaktik adabiyotning ildizlari juda qadimiy bo'lib, Sharq va G'arb adabiyotida alohida o'rin egallagan. Xususan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Hibar ul-haqoyik", kabi asarlari didaktik adabiyotning yorqin namunalari sifatida tarixiy va madaniy merosimizda muhim o'rin tutadi.

Didaktik adabiyot inson ma'naviyatini shakillantirish, axloqiy saboqlar berish va hayotiy tajribalarni o'rganing maqsadida yaratilgan badiiy yo'nalishdir. Ushbu

turkim asarlar asosan nasihat, pand, hikmatli so'zlar va ibratli voqealar orqali o'quvchiga tasir o'tkazadi.

Didaktik adabiyotning xususiyatlari

O'rgatuvchanlik – Didaktik asarlar axloqiy, diniy yoki falsafiy ta'limotlarni singdirishga harakat qiladi. Masalan, Abu Abdulloh Rudakiy, Sa'diy Sherozi, Alisher Navoiy kabi shoirlarning asarlari hayotiy donishmandlikka yo'g'rilgan.

Badiiylik va obrazlilik – Garchi didaktik asarlar o'rgatuvchan bo'lsa-da, ular badiiy vositalar bilan boyitiladi. Masalan, Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostoni axloqiy ta'limotlar bilan birga, poetik tasvirlar bilan bezatilgan.

Nasihat va pand-nasihat shaklida yozilishi – Ko'p hollarda bu turdagi adabiyot nasihatlar, masallar yoki hikmatli so'zlar shaklida bayon qilinadi. Masalan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari hukmdor va xalq o'rtasidagi munosabatlar haqida hikmatli fikrlar beradi.

Badiiy adabiyotdagi roli

Axloqiy va ma'naviy tarbiya – Didaktik asarlar insonni ezgulik, adolat, vatanparvarlik va halollik kabi qadriyatlarga yo'naltiradi.

Hayotiy tajriba manbai – Ular avlodlar tajribasini umumlashtiradi, insonlarga to'g'ri yo'l ko'rsatadi.

Badiiy-estetik zavq bag'ishlash – Shunchaki quruq nasihat emas, balki obrazli tasvirlar orqali inson qalbiga ta'sir qiladi.

Didaktik asarlar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, ularning ahamiyati ta'lim-tarbiya tizimida ham katta o'rin tutadi. Zamonaviy adabiyotda ham didaktik motivlar uchrab, ular insonni haqiqat va adolat sari yetaklaydi.

Didaktik asarlar turlari

Didaktik adabiyot turli janrlarda yozilishi mumkin. Uning eng asosiy shakllari quyidagilar:

She'riy didaktik asarlar – Bu janrga axloqiy, diniy, falsafiy va tarbiyaviy mavzularga bag'ishlangan dostonlar, hikmatli she'rlar va pandnomalar kiradi. Masalan, Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror", Sa'diy Sheroziyning "Guliston" va "Bo'ston" asarlari bunga yorqin misoldir.

Nasriy didaktik asarlar – Masallar, hikoyatlar, hikmatli hikoyalar, rivoyatlar va ibratli qissalar nasriy shaklda bo'ladi. Masalan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Jaloliddin Rumiyning "Masnaviy", Nasriddin Afandi latifalari.

Masal va rivoyatlar – Masallar ko'pincha hayvonlar obrazlari orqali insoniy fazilatlarni yoritadi. Masalan, Aesop masallari, Ibn Sinoning hikmatli so'zlari, Abu Abdulloh Rudakiyning pandlari.

Pand-nasihat va hikmatlar – Bu turdagi asarlarda donishmandlik, hayotiy tajribalar va axloqiy qoidalar yig'indisi beriladi. Forobiy, Ibn Sino, Jaloliddin Rumiy, Sa'diy Sheroziy, Nizomiy Ganjaviy, Alisher Navoiy singari mutafakkirlarning asarlarida bunday hikmatlar keng o'rin olgan.

Didaktik adabiyotning badiiy adabiyotdagi o'rni

Didaktik asarlar faqat o'rgatuvchanlik bilan cheklanib qolmaydi, balki ular badiiy adabiyotning ajralmas qismi sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Badiiy adabiyotda didaktikaning o'rni va ahamiyati

1. Tarbiyaviy vazifa – Didaktik asarlar yosh avlodni tarbiyalash, ularning ma'naviyatini boyitish va hayotiy yo'nalish berishda muhim o'rin tutadi.

2. Axloqiy va falsafiy tushunchalarni shakllantirish – Ular orqali inson ezgulik va yovuzlik, adolat va adolatsizlik, halollik va poraxo'rlik, mehnat va dangasalik o'rtasidagi tafovutni anglaydi.

3. Ijodkorlik va badiiy estetik zavqni oshirish – Didaktik adabiyot inson ruhiyatini boyitadi, uni ijodiy va tafakkuriy jihatdan rivojlantiradi.

4. Hayotiy tajribani o'rgatish – Ular hayotning turli jihatlarini ko'rsatib, insonlarga to'g'ri yo'l tanlashda yordam beradi.

5. Adabiy me'yor va qadriyatlarni shakllantirish – Didaktik asarlar orqali jamiyatda o'zaro hurmat, insoniylik va mehr-oqibat singari qadriyatlar mustahkamlanadi.

4. O'zbek adabiyotida didaktik asarlar

O'zbek adabiyotida didaktik yo'nalish an'anaviy tarzda rivojlanib kelgan. Sharq mutafakkirlarining ko'plab asarlari didaktik mazmunga ega bo'lib, ular bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan.

O'zbek adabiyotida didaktik asarlar namunalari:

Yusuf Xos Hojib – “Qutadg'u bilig” – Hukmdor va xalq munosabatlari, axloqiy qadriyatlar haqida ibratli asar.

Xulosa: Didaktik asarlar badiiy adabiyotning eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular insonni axloqiy jihatdan yuksaltirish, jamiyatda ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish, hayot haqiqatlarini o'rgatish vazifasini bajaradi. Bunday asarlar har qanday davrda o'z ahamiyatini saqlab qolib, insonlarga to'g'ri yo'l ko'rsatishda davom etmoqda. Didaktik adabiyot badiiy adabiyot bilan uzviy bog'liq bo'lib, u nafaqat o'quvchiga estetik zavq bag'ishlaydi, balki uni ma'naviy jihatdan shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu bois, badiiy adabiyotdagi didaktik asarlarning o'rni va ahamiyati doimo dolzarb bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yusuf Xos Hojib – Qutadg'u bilig. Toshkent: Fan nashriyoti, 1990.
2. Ahmad Yassaviy – Hikmatlar. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1992.
3. Alisher Navoiy – Hayrat ul-abror. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.